

УДК 159.9 +376

ЮЛІЯ ЩАМБУРА

м. Одеса

llacampeona@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ БУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті аналізується проблема булінгу серед підлітків з особливими освітніми проблемами в умовах навчального закладу. Уточнено психологічна сутність булінгу та розкриті фактори, що впливають на його прояв в освітньому середовищі. Показана специфіка розвитку підлітків з вадами слуху. Емпірично зафіксовано особливості прояву булінгу в умовах навчального закладу у підлітків з вадами слуху.

Ключові слова: булінг, булінг в умовах навчального закладу, насилля, цькування, підлітки з особливими освітніми проблемами.

Проблема булінгу має давню історію як в психологічних, так і в педагогічних роботах. Останніми роками визнано поширення в освітній практиці шкільного булінгу. Огляд існуючих досліджень свідчать, що це соціальна проблема всього світу. Географія булінгу доволі вражаюча: від Америки до Японії та Австралії (Adeleke et al, 2008; McEachern et al, 2005; Carlyle, Steinman, 2007). Україна не є виключенням з цієї ситуації. За даними дослідження, проведеного в 2017 році ЮНІСЕФ, 67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу протягом останніх трьох місяців. 24% дітей стали жертвами булінгу, і 48% з них нікому не розповіли про ці випадки [7].

Особливу теоретичну актуальність проблема булінгу набуває у зв'язку з неоднозначністю термінологічного визначення, а також відсутністю цілісних концептуальних підходів щодо розуміння сутності поняття, механізмів його прояву та факторів, що впливають на його появу.

Що стосується практичної актуальності теми, то переважно дослідники-практики більш акцентують увагу на актуальності проблеми, ніж на заходах та прийомах її системного психологічного вирішення. У цьому відношенні можна також констатувати недостатню опрацьованість цієї проблеми.

Особлива складність полягає у тому, що підлітки з особливими освітніми потребами

мають певні відхилення у розвитку, що суттєво утруднює розробку програм, прийомів, методів та психотехнологій упередження та подолання поширення булінгу в освітніх закладах.

Все вищезазначене виступило підставою для дослідження проблеми булінгу серед підлітків з особливими освітніми потребами в умовах навчального закладу.

Мета статті: на підставі емпіричних результатів дослідження визначити особливості прояву булінгу серед підлітків з особливими освітніми потребами в умовах навчального закладу.

Задання:

1. Уточнити психологічне значення сутності булінгу та основні підходи щодо його розуміння.
2. Описати фактори, що впливають на появу булінгу в освітньому середовищі.
3. Охарактеризувати специфіку розвитку підлітків з особливими освітніми проблемами.
4. Вивчити особливості булінгу серед підлітків з особливими освітніми потребами в умовах навчального закладу.

Як свідчать результати теоретичного дослідження у сучасній науковій літературі (Александров Д., Коновалов А. Ю., Петросянц В. Р., Гришаєва Н. О., Гребеннікова О. О., Бутенко В. Н., Волкова І. В., Кривцова С. В. та ін.) досі не існує єдиного визначення поняття булінгу, хоча це явище вивчається вже протягом десятиліть.

Уперше в науковому колі це явище було висвітлено в статті Петера-Пауля Хайнеманна в 1969 році. З початку 1990х років дослідження булінгу почали проводитися вже на міжнародному рівні [5, 20].

З моменту появи перших досліджень даного феномена сучасна психологічна наука накопичила низку теорій щодо його розвитку.

Історично першою стала теорія П.-П. Хайнеманна, в якій вчений виділяє та вивчає лише дві ключові категорії у феномені боулінгу – це переслідувачі та жертви. Через те, що П. П. Хайнеманн створював свою теорію на підставі спостережень, він звернув увагу на те, що переслідувачами можуть бути будь-які індивіди, яким хтось заважає, або невчасно втручається. У той же час, дослідник підкреслював, що жертви, як правило, характеризуються деяким зовнішнім або поведінковим відхиленням, що дратує оточуючих. З одного боку лише дві категорії дозволяють більш детально вивчити особливості їх взаємодії, але з іншого – це виводить ці категорії в певний соціальний та дослідницький вакуум і ставить під сумнів основні висновки та результати. Оскільки не має сенсу сперечатись із значенням та впливом на феномен булінгу таких категорій, як інші члени колективу, вчителі, батьки та інші учасники внутрішніх та зовнішніх зв'язків. Аналіз даної теорії свідчить про те, що вона побудована на даних виключно спостереження та співзвучна з загальними принципами теорії Конрада Лоренца. Хоча є привід говорити про її певну обмеженість, тобто відсутність системності, проте ця теорія виступила потужним поштовхом до низки детальних та системних досліджень проблеми булінгу в школі з боку наукового співтовариства.

Дещо іншу теорію запропонував Анатоль Пікас в 1976 році. Суттєвою відмінністю її було те, що в основі процесу булінгу вчений вбачав посилення негативних коливань в соціальній групі, що підтверджується сучасними дослідженнями про механізми зараження та розповсюдження емоційних станів в групі. Більш того, А. Пікас мав на увазі, що всі групи на певні подразнення будуть реагувати однаково. З нашого погляду, саме ця заява виступає обмежуючим фактором даної теорії. Оскі-

льки, кількісний та якісний склад групи протягом тривалого часу (що є характерною особливістю булінгу) може бути різним, тому складно уявити, що тип та особливості коливань в неї кожен раз будуть однаковими.

Третя теорія, яка вже носила суто психологічний характер була представлена Деном Олвеусом, який описує два особистісних типи «шкільний хуліган» та «хлопець для побиття». Більш того, заслугою вченого стало те, що він склав психологічний портрет переслідувача (булі) та жертви, а також здійснив спробу провести прогнозування наявності булінгу в класі та підставі аналізу присутності потенційних переслідувачів та потенційних жертв. Більш того, Д. Олвеус особливу увагу в ході визначення потенційної можливості стати переслідувачем або жертвою приділяє дослідженню ситуації в родині, а саме практиці покарання дитини із застосуванням фізичної сили, холодність відносин батьків та недостатній контроль за поведінкою дитини. Під час вивчення даної проблеми вчений дійшов висновку, що важливими також є чинники, що стосуються навчання в школі. Таким чином, в теорії вибудовується певна модель: значущі зовнішні та внутрішні чинники – родина, ситуація навчання в школі, наявність у складі класу переслідувачів та жертв – а булінг як результуюча змінна.

Лише у 2005 році фінська вчена Христина Салміваллі з колегами зазначила важливість ще однієї категорії – це однокласники, що не входять до числа переслідувачів та жертв [5, 92]. Дослідниця розподілила їх на підставі ролей та їх відношення до булінгу. Таким чином, клас можна розподілити на три підгрупи: учні, які підтримують переслідувачів, учні, які намагаються захистити жертву, учні, які не втручаються та демонструють пасивність.

Отже, всі ці три теорії заклали підґрунтя для подальших більш глибоких та детальних досліджень стосовно булінгу дітей у школі. Оскільки, булінг – багатофакторне явище, кожна теорія описує певний його аспект та надає власне визначення цьому поняттю.

На підставі всіх вищезначених підходів, перше офіційне визначення булінгу, що стали використовувати в судовій практиці у Великобританії, запропонував Хелд: «булінг –

це тривале фізичне або психологічне насильство, яке чинить одна особа або група осіб по відношенню до особи, яка нездатна захистити себе в даній ситуації, з усвідомленим бажанням завдати болю, залякати або спричинити стрес іншій особі» [4, 1].

На сьогодні дослідженням булінгу займаються такі провідні вітчизняні вчені-психологи, як-то: Бикова О. А., Бутенко В. Н., Волкова І. В., Гришаєва Н. О., Грибанова Д. Я., Гребеннікова О. О., Істоміна С. В., Калініна Р. Р., Коновалов А. Ю., Кривцова С. В., Максименкова Л. І., Мойсеєва Н. М., Петросянц В. Р., Сафронова М. В. та багато ін. Аналіз та систематизація цих та інших досліджень, дозволяє нам розуміти під булінгом (від англ. Bully – хуліган, забіяка, задирака, грубіян) особливий вид насилля, а саме утиск, цькування, яке регулярно чинить один або декілька осіб протягом тривалого часу по відношенню до іншої особи, яка більш слабкіша фізично або морально [5, 26].

Аналіз та систематизація різних сучасних досліджень [1; 2; 3; 4; 5; 7 та ін.] свідчить про те, що булінг в освітньому середовищі може мати місце за умов наявності сукупності індивідуально-особистісних та соціальних факторів. До індивідуально-особистісних факторів, що впливають на появу булінгу в підлітковому колективі можна віднести наступні: високий рівень проактивної агресивності, схильність до домінування, знижена навчальна мотивація, низький рівень вихованості та ін. Соціальні фактори, що зумовлюють прояв булінгу можна розділити на декілька груп. До першої групи можна віднести сімейне благополуччя – соціально-економічний статус родини, особливості сімейної системи, стиль виховання та ін.). Друга група охоплює ситуацію навчального середовища – особливості соціометрії класу, конфліктогенність середовища, провокаційне ставлення вчителів до учнів, шкільні вимоги щодо правил та норм поведінки, а також контроль з боку шкільного персоналу щодо їх виконання та ін.). Третю групу складають чинники, пов'язанні з медіа середовищем – медіа контент телебачення, Інтернет ресурсів, Інтернет ігор та ін.

Оскільки проблема булінгу охоплює будь-яке освітнє середовище особливу важливість

набувають шкільні колективи включені в інклюзивну освіту. В останні роки у багатьох країнах світу спостерігається тенденція до збільшення кількості дітей зі зниженим слухом, які навчаються серед однолітків зі збереженою слуховою функцією, і наша країна не є виключенням. За даними Медіа Центра Ukraine Crisis, наразі в Україні близько 300 тисяч дітей з вадами слуху [6]. Частина цих дітей відвідують заклади загальноосвітнього та спеціалізованого типу, де мають підвищені шанси стикатися з ознаками булінгу, зокрема через вади слуху. Слух має велике значення для розвитку людини. Пізнання оточуючої дійсності, явищ природи і суспільного життя вкрай ускладнене у людини, позбавленої слуху.

Певні вади слуху обумовлюють затримку мовленнєвого розвитку, який лежить в основі всіх пізнавальних процесів. Тому відсутність мови або її недорозвинення порушує мисленнєву діяльність, що також може провокувати булінг по відношенню до такого підлітка.

Мова регулює поведінку і всі види діяльності в підлітковому віці. Тому, взаємодія та спілкування з підлітками з неповноцінною мовою викликає певні труднощі. Глибоке порушення слуху і мови сприяють соціальній ізоляції дітей з особливими потребами, оскільки їх участь в різних видах спільної діяльності з дітьми, які нормально чують, обмежена.

Аналіз різних досліджень дозволяє визначити такі наслідки від втрати слуху: затримка розвитку мови, обмежений доступ до навчання, негативний вплив на успішність навчання, депресія, зниження пам'яті, почуття самотності, ізоляції, погіршення комунікації з суспільством, перепони для соціальної активності, втрата стабільності та багато ін.

Таким чином, будь-яке порушення слуху виявляє негативний вплив на психічний, фізичний і особистісний розвиток дитини.

З метою виявлення ступеня розповсюдженості булінгу серед сучасних школярів, а також дослідження їх досвіду у цьому процесі нами було проведено дослідження на базі Українського дитячого центру «Молода гвардія». В анкетуванні взяли участь 95 підлітків з особливими освітніми потребами (із вадами слуху) у віці від 11 до 14 років, що

навчаються як у загальноосвітніх школах України, так і в спеціалізованих закладах для дітей з обмеженими можливостями. Питання анкети були розроблені на основі опитувальника діагностики насилля та булінгу в школі (В. Р. Петросянц) [3].

Узагальнюючи результати дослідження, нами було виявлені наступні данні. З проблемою булінгу у своєму повсякденному житті стикалася більша половина підлітків (59%), з-поміж них 18% респондентів постійно відчувають його від однолітків, 33% – не часто, 18% – відчували його раніше (див. рис. 1). Отримані результати вказують на актуальність зазначеної теми та необхідність її поглибленого вивчення.

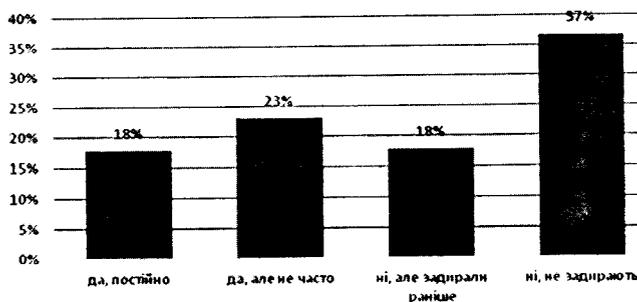

Рисунок 1 – Розподіл відповідей на запитання «Чи стикалися Ви особисто з проблемою булінгу?» (n = 95, у %)

Слід зазначити, що в сучасних умовах широка інформатизація життєвого простору особистості створює умови для поширення зони впливу на підлітка також через мережу Інтернет, стимулюючи розвиток так званого кібербулінгу. За отриманими даними (див. рис. 2), 18% учасників анкетування стикалися з анонімними образами у соціальних мережах, а 15% постраждало від публічних образ

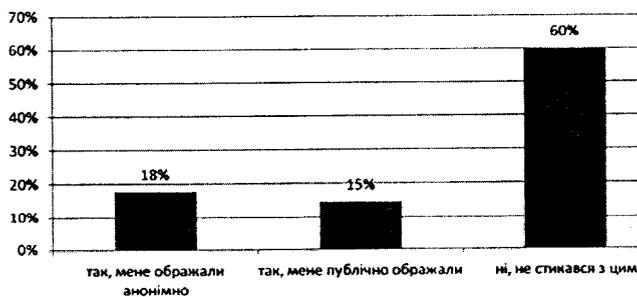

Рисунок 2 – Розподіл відповідей на запитання «Чи стикались Ви з кібербулінгом?» (n = 95, у %)

в Інтернет просторі. За даними різних авторів (Бенгіна К. О., Гришаєва С. О., Шевко Н. Р., Ісхаков І. І., Бочавер О. О., Хломов К. Д., Макарова О. О., Макарова О. Л., Махрина О. О. та ін.) вказана тенденція прогресує та створює нове проблемне поле для наукових досліджень психологів.

Оскільки навчальна діяльність сучасних підлітків обумовлює необхідність перебування значного проміжку часу у школах або інших навчальних закладах для нас було важливим дізнатися щодо наявності актів булінгу безпосередньо на території навчальної установи. Як засвідчили результати досліджень, переважна більшість підлітків (64%) були свідками проявів булінгу по відношенню до інших у стінах навчального закладу (див. рис. 3). Всі ці та інші наведені результати є тривожним симптомом відносно негативного впливу різних форм булінгу, як на психічний стан, так і на розвиток особистості, що розвивається.

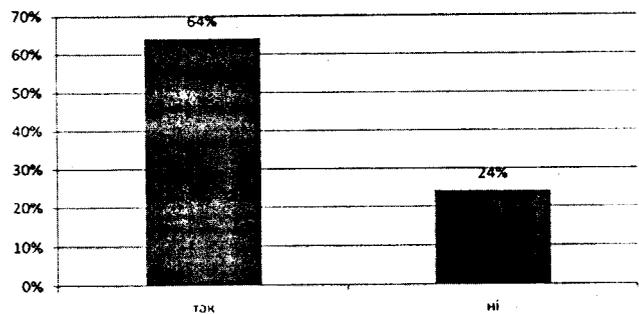

Рисунок 3 – Розподіл відповідей на запитання «Чи спостерігали Ви акти булінгу у школі по відношенню до інших?» (n = 95, у %)

В цьому аспекті актуальним є визначення причин та мотивів, що виступають імпульсом для прояву актів булінгу в поведінці підлітків. Виходячи з отриманих результатів (див. рис. 4), найбільш значущими мотиваційними траєкторіями виступають наступні: бажання самоствердитися (54%), але з-поміж них 33% за рахунок власних можливостей та потенцій та 21% – за рахунок недоліків інших; бажання приховати свої недоліки (42%); бажання помститися за будь-яку нанесену шкоду (29%), або помста як результат заздрості (21%), а також інші причини (16%). З нашої точки зору, визначені мотиви вказують гостре бажання підлітків обійняти або утримати

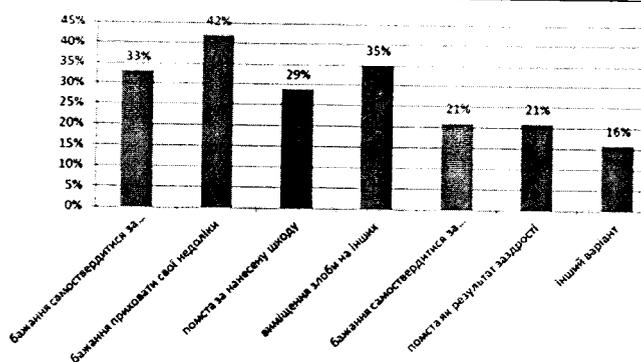

Рисунок 4 – Розподіл відповідей на запитання «У чому Ви вбачаєте причину проявів булінгу» (n = 95, у %)

певний соціометричний статус серед одноліток. Можна також стверджувати, що вплив булінгу, який виникає в навчальному процесі, може більше відбиватися в поведінці, якщо він підкріплюється в неформальних стосунках між учнями, а також певними проблемами в родині.

Досліджуючи дану проблему (див. рис. 5), було також з'ясовано, що 58% підлітків з особливими освітніми потребами ставали на захист жертви булінгу і їм вдалося йому протистояти, 25% респондентів відповіли, що намагалися втрутитися, але це не допомогло, 8% учасників зазначили, що їхня спроба допомогти, призвела до того, що вони теж стали жертвами булінгу. І лише 4% підлітків заявили, що ніколи не втручалися та не підтримували жодну зі сторін. В даному випадку видно, що соціальне середовище в якому знаходиться підліток, неоднозначно ставиться до проявів булінгу. За своїми моральними принципами частина підлітків, як ми бачили вище, намагаються протистояти своїм одноліткам і досягають в цьому певного успіху.

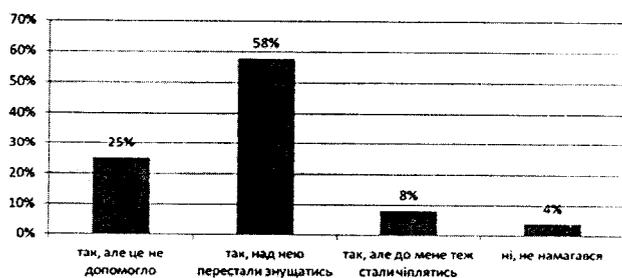

Рисунок 5 – Розподіл відповідей на запитання «Чи намагалися Ви стати на захист скривдженої людини?» (n = 95, у %)

Основною причиною протистояння булінгу серед опитуваних підлітків з особливими освітніми потребами (див. рис. 6) як засвідчили наші дані виступили такі почуття як: жалість (34%), жах (28%), ненависть (28%), страх (22%), співчуття (20%), злоба (19%), незахищеність (16%), пригніченість (14%), почуття провини (14%) та сорому (14%). Такі емпатійні риси є надзвичайно позитивними і очевидно формують певний баланс між дітьми, які не дотримуються певних моральних принципів. Ці результати є вельми цікавими з точки зору формування особистісних рис у сучасних підлітків та їх впливу на подальшу соціалізацію у суспільстві.

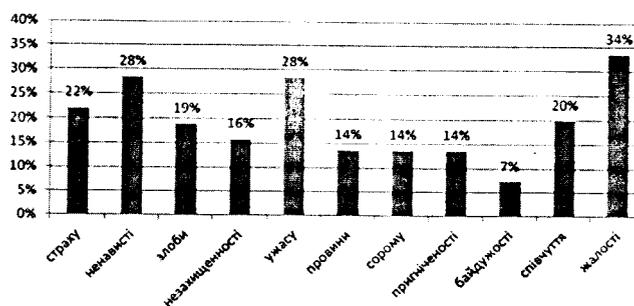

Рисунок 6 – Розподіл відповідей на запитання «Які почуття Ви переживали, коли спостерігали акти булінгу» (n = 95, у %)

Досліджуючи механізми упередження та подолання булінгу, нами було з'ясовано (див. рис. 7) також той факт, що опинившись в ситуації булінгу по відношенню до себе, 32% підлітків з особливими освітніми потребами зазначили, що, з їхньої точки зору, припинити цей процес можуть власне учні. Другу сходинку очікуваної допомоги серед учасників дослідження обійняли фахівці (психологи,

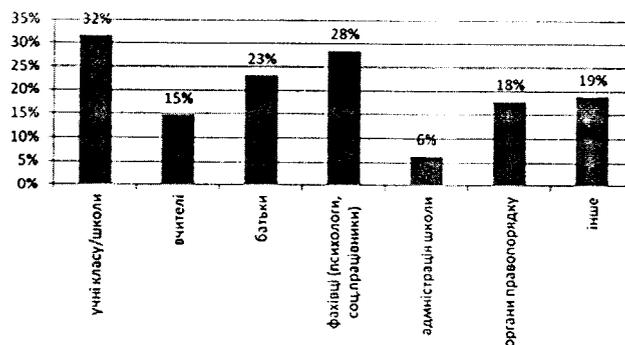

Рисунок 7 – Розподіл відповідей на запитання «Хто, на Ваш погляд, здатен припинити булінг у школі?» (n = 95, у %)

соціальні працівники) – 28%. На наш погляд, це дуже обнадійлива тенденція, що свідчить про достатній рівень довіри підлітків до фахівців, які керуються об'єктивністю та незалежністю при аналізі ситуації. Третю сходинку учасники віддали батькам (23%), а наступну обійняли правоохоронні органи (18%). Насторожуючим є той факт, що останні позиції цього рейтингу займають власно вчителі (15%) та адміністрація школи (6%).

Пояснюючи такі результати можна говорити, що очевидно однією з причин виникнення булінгу в навчальному закладі є соціально-психологічна неготовність педагогічного колективу та адміністрації упереджувати поширення булінгу серед учнів.

Результати дослідження демонструють, що 80% підлітків з особливими освітніми потребами вважають, що не можна терпіти цькування та миритися з насиллям. Більшість підлітків (див. рис. 8) зазначили, що змогли би розповісти про булінг по відношенню до себе батькам (57%), друзям (37%), фахівцю (20%), родичам (19%), анонімному фахівцю (6%), і лише 7% вчителям. І знов ж передостанню позицію зайняли вчителі. З нашої точки зору, основною причиною такого стану є загальна політика культури функціонування навчального закладу, його традицій, іміджу, яка базується на певних мотиваційних інтересах і компетентностях трудового колективу.

До того ж, важливо зауважити на даних отриманих стосовно ставлення до учнів з боку вчителів. Так, 8% підлітків зазначили, що постійно зазнають в прямій та опосередкованій формі ознаки булінгу від вчителів, 25% – відчувають, але не часто, 14% зазнавали їх раніше, і тільки 45% підлітків не відчували з

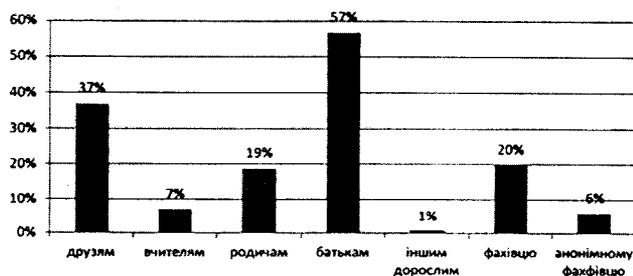

Рисунок 8 – Розподіл відповідей на запитання «Кому б Ви могли розповісти про булінг по відношенню до Вас?» (n = 95, у %)

боку вчителів ніякого утиску, на кшталт булінгу. Фактично, за даними опитування підлітків з особливими освітніми потребами, ці ознаки булінгу відчувають у таких проявах (див. рис. 9): заниженні оцінки (20%), постійно «чіпляються» (14%), ображають (13%), не дають відповідати на уроках (12%), погрожують (15%), застосовують фізичну агресію (3%). Показовим є той факт, що у 32% підлітків був досвід та спроби протистояння вчителям, але 12% з поміж них зауважили, що це робити марно.

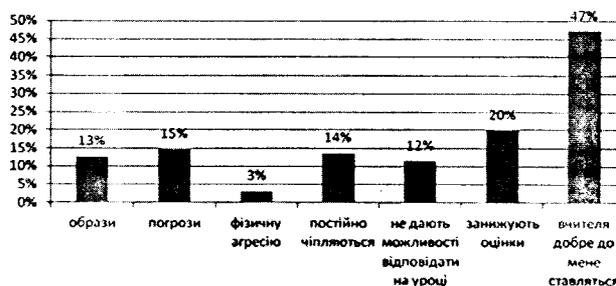

Рисунок 9 – Розподіл відповідей на запитання «У чому виявляються ознаки булінгу до Вас з боку вчителя?» (n = 95, у %)

Вивчаючи можливості упередження проявів булінгу в освітньому середовищі, нами було зафіксовано різницю сприйняті відповідальності, яку мають нести як вчителі, так і їхні однолітки, що демонструють ознаки булінгу до інших. Цікаво, що 49% підлітків рахують, що за акти булінгу їх однолітки повинні бути морально осудженими, 25% вважають, що вони повинні нести особистісну відповідальність, 22% – підлягати кримінальній, адміністративній, дисциплінарній (20%), матеріальній (19%) і соціальній (17%) відповідальності.

При цьому на думку підлітків, що брали участь у опитуванні, відповідальність вчителів, які проявляють ознаки булінгу по відношенню до учнів, повинна бути розподілена наступним чином: кримінальна відповідальність (36%), моральна (28%), адміністративна (26%), соціальна (26%), матеріальна (25%), особиста (21%) та дисциплінарна (15%).

Ці данні можуть свідчити про те, що підлітки здійснюючи акти булінгу не достатньо усвідомлюють та розуміють відповідальність, яку вони несуть за свої навмисні і, тим паче, ненавмисні дії. Дана ситуація має стати

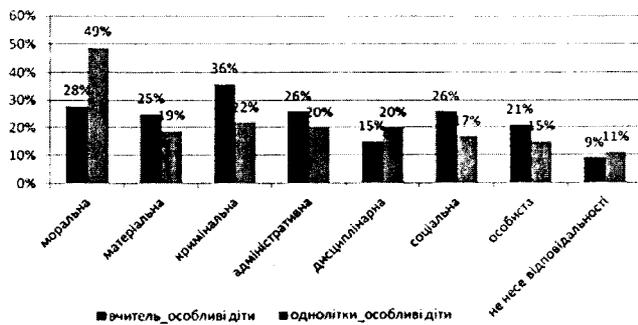

Рисунок 10 – Розподіл відповідей на запитання «Відповідальність вчителів та учнів за прояв ознак булінгу» ($n = 95$, у %)

показовою як для батьків, так і для адміністрації шкіл та викладацького складу та забезпечити оперативне втручання з метою зниження рівня проявів насильства серед учнівської молоді зважаючи на те, що 38% учасників опитування вважає в межах норми відповідати насиллям на насилля.

Таким чином, проведений теоретичний та емпіричний аналіз проблеми прояву булінгу серед підлітків з особливими освітніми потребами в умовах навчального закладу дозволив зробити наступні висновки:

Проведений аналіз свідчить про те, що підлітковий булінг в сучасному освітньому середовищі постає як суттєва проблема, яка має негативні соціальні, та психологічні наслідки.

Уточнено психологічну сутність булінгу як особливого виду насилля, яке регулярно чинить один або декілька осіб протягом тривалого часу по відношенню до іншої особи, яка більш слабкіша фізично або морально.

Описано основні теоретико-методологічні підходи, що дали суттєвий поштовх для наукового співтовариства у вивченні проблеми булінгу та розкритті факторів його прояву у навчальному середовищі серед підлітків.

Визначено три групи факторів, що детермінують появу булінгу серед підлітків в умовах навчальних закладів. До першої групи факторів, індивідуально-особистісних, можна віднести наступні: високий рівень проактивної агресивності, схильність до домінування, знижена навчальна мотивація, низький рівень вихованості та ін. Другу групу, соціальні фактори, складають: чинники сімейного благополуччя (соціально-економічний статус

родини, особливості сімейної системи, стиль виховання та ін.) і чинники навчального середовища (особливості соціометрії класу, конфліктогенність середовища, провокаційне ставлення вчителів до учнів, шкільні вимоги щодо правил та норм поведінки, а також контроль з боку шкільного персоналу щодо їх виконання та ін.). Третю групу складають чинники, пов'язанні з медіа середовищем – медіа контент телебачення, Інтернет ресурсів, Інтернет ігор та ін.

Показано, що будь-які вади слуху обумовлюють затримку мовленнєвого розвитку різного ступеня, що виявляє негативний вплив на психічний, фізичний і особистісний розвиток дитини і також може провокувати булінг по відношенню до такого підлітка.

Емпірично досліджено особливості прояву булінгу серед підлітків з особливими освітніми потребами в умовах навчального закладу за допомогою авторської модифікації опитувальника В. Р. Петросянц «Діагностика насилля та булінгу в школі».

Визначено, що майже 60% підлітків у своєму повсякденному житті стикаються з проблемою булінгу, а 33% відчували його через Інтернет простір.

Показано, що 64% підлітків були свідками або спостерігали за проявами булінгу у стінах навчального закладу, відчуваючи при цьому такі почуття як-то: жалість, жах, ненависть, страх, співчуття, злоба, незахищеність, пригніченість, почуття провини та сорому.

Виявлено пріоритетність у сподіванні підлітків на допомогу в ситуації булінгу: від однокласників, психологів, соціальних працівників, батьків, правоохоронних органів, вчителів та адміністрацію школи.

Зафіксовано, що підлітки не повною мірою розуміють наслідки булінгу та неадекватно оцінюють власну відповідальність за скоєння певних актів насилля або виявлення жорстокого ставлення до інших.

У цілому проведене дослідження демонструє що сучасне освітнє середовище має низку недоліків та проблем, що провокують розповсюдження булінгу та підкреслює необхідність розробки та реалізації в школах програм профілактики булінгу, що орієнтовані як на учнів, так на педагогічний колектив.

Список використаних джерел

1. Гришаева Н. А. Буллинг в школе [Текст] // Психологические науки: теория и практика: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Москва, июнь 2015 г.). — М.: Буки-Веди, 2015. — С. 66–68. — Режим доступа: <https://moluch.ru/conf/psy/archive/158/8175/> (дата обращения: 01.07.2018).
2. Кравцова М. Отверженные: честная книга о детской жестокости. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2014. — 238 с.
3. Петросянц В.Р. Психологическая характеристика старшеклассников, участников буллинга в образовательной среде, и их жизнестойкость: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.07 / Петросянц Виолетта Рубеновна. Санкт-Петербург: Российский государственный педагогический университет имени А. И. Герцена, 2011. — 191 с.
4. Плакош М. І. Булінг в школі: Методичний кейс. [Електроний ресурс]. — Режим доступу: https://vber-rmk.klasna.com/...71/.../buling_metodichka_1.docx (дата обращения: 01.07.2018).
5. Рулан Э. Как остановить травлю в школе: Психология моббинга / Пер. с норв. — М.: Генезис, 2012. — 264 с.
6. Сайт Медіа Центра Ukraine Crisis [Електроний ресурс]. — Режим доступу: <http://uacrisis.org/ru/65829-sertse-do-sertsya> (дата обращения: 21.06.2018).
7. ЮНИСЕФ: Четверть детей Украины — жертвы травли. Сайт журналу «Корреспондент.net» [Електроний ресурс]. — Режим доступу: <https://korrespondent.net/ukraine/3870516-yunysef-chetvert-detei-ukrainy-zhertyv-travly> (дата обращения: 01.07.2018).

YULIYA SHCHAMBURA

Odesa

**RESEARCH OF THE FEATURES OF BULLYING
AMONG THE TEENS WITH SPECIAL NEEDS IN CONDITIONS
OF EDUCATIONAL INSTITUTION**

The article analyzes the problem of bullying among the teens with special needs in conditions of educational institution. The psychological content of bullying is specified and the factors which influence on the manifestation in the educational environmental are disclosed. The specific of the teen's development with hearing defects is shown. The features of the bullying's manifestation in conditions of educational institution are identified empirically.

Key words: bullying, bullying in conditions of educational institution, violence, baiting, the teens with special needs.

ЮЛИЯ ЩАМБУРА

г. Одесса

**ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ БУЛЛИНГА
СРЕДИ ПОДРОСТКОВ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ
ПОТРЕБНОСТЯМИ В УСЛОВИЯХ УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ**

В статье анализируется проблема буллинга среди подростков с особыми образовательными потребностями. Уточнено психологическое содержание буллинга, а также раскрыты факторы, которые влияют на его проявление в образовательной среде. Показана специфика развития подростков с дефектами слуха. Эмпирически выявлены особенности проявления буллинга в условиях учебного заведения у подростков с дефектами слуха.

Ключевые слова: буллинг, буллинг в условиях учебного заведения, насилие, травля, подростки с особыми образовательными потребностями.

Стаття надійшла до редколегії 06.09.2018